

Etymologiasta pragmatiikkaan

EVE E. SWEETSER *From etymology to pragmatics. Metaphoric and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge Studies in Linguistics 54. Cambridge University Press, Cambridge 1990. XI + 174 s. ISBN 0-521-42442-9.

Eve Sweetserin kirja *From etymology to pragmatics* pohjautuu hänen väitöskirjaansa *Semantic structure and semantic change: a cognitive linguistic study of modality, perception, speech acts and logical relations*. Kirjan kokoavana aiheena ja ongelmana on paitsi merkityksenmuutos myös polysemia. Väitöskirja on vuodelta 1984. Julkaistun version erona väitöskirjaan näyttävät olevan vain muutamat lisäkappaleet sekä tuoreet lähdeviitteet.

Johdanto

Kirjan aloittaa suhteellisen pitkä johdantoluku, joka suhteuttaa kirjan sekä semantiikan historiaan että lingvistiikan nykytilaan. Keskeinen väittäjä on, että kielellisten muotojen ja merkitysten suhteet heijastavat ihmisielen konseptuaalista rakennetta ja kognitiivisen järjestyneisyyden yleisiä periaatteita.

Totuusehtosemantiikka, joka näkee merkityksen maailman ja sanojen suhteena ja eliminoi kognitiivisen rakenteen kielisysteemistä, on se merkitysentutkimuksen menetelmä, jonka mielekkyyden Sweetser erityisesti haluaa kyseenalaistaa. Tärkeimpänä syynä vastahakoisuuteen ottaa kognitio huomioon kielen kuvauksessa Sweetser pitää sitä, että lingvistit ovat toivoneet voitavansa eristää tutkimuskohteensa itsenäiseksi ja erilleen muista inhimillisistä kyvyistä. Sweetserin näkemys on siis se, että kognition huomioonotto tuo järjestystä näennäiseen epäjärjestykseen. Se selittää, miksi tietyt semanttiset muutokset toistuvat eri kielten eri kehitysvaiheissa, ja auttaa löytämään yleistyksiä eri kielellisten muotojen polysemisten käyttöjen takaa.

Myös pragmaattinen moniselitteisyys saa valaistusta. Sweetser esittää, että oma käsitksemme kielenkäytöstä sekä kognitiosta itsestään on järjestynyttä, ja pyrkii osoittamaan, että sama kognitiivinen organisaatio, johon polysemiset rakenteet perustuvat, selittää niin ikään pragmaattista ambiguiteettia. Ero polysemian ja pragmaattisen ambiguiteetin välillä on se, että polyseemisellä morfeemilla on useita toisiinsa liittyviä merkityksiä, kun taas pragmaattinen ambiguiteetti sallii yhdelle merkitykselle useita, tilanteen mukaan määräytyviä tulkintoja. Sweetser ei kuitenkaan onnistu täysin vakuuttavasti havainnollistamaan pragmaattisen ambiguiteetin ja polysemian eroa eikä ylipäätään perustelemaan semantiikan ja pragmatiikan erottamisen mielekkyyttä.

Metaforalla on olennainen asema Sweetserin analyysissä. Sweetser käsittelee englannin havaintoverbejä, modaalisuutta, konjunktioita ja *if-then*-konditionaaleja. Jokainen näistä neljästä alueesta ymmärretään hänen mukaansa ainakin kahdella kolmesta tasosta, jotka ovat fyysinen (*real-world*) eli sisältötaso, episteeminen ja puheaktitaso. Metafora on tasojen välinen välittäjä.

Englannin havaintoverbit indoeurooppalaisessa kontekstissa

Luku käsittelee yhtä semanttista kenttää, englannin havaintoverbejä. Esillä ovat ne vastaavuudet, joita voidaan löytää synkronisten semanttisten ryhmittymien vuorovaikutuksen ja historiallisten merkitystenmuutosten välillä. Lähtökohtana ovat aistihavaintoverbit, joiden semanttisia ryhmittymiä on viisi kuten aistejakin. Nämä ovat näköön, kuuloon, hajuun, makuun ja kosketukseen liittyvät verbit. Niillä on systemaattisiksi osoittautuvia yhteyksiä psyykkisiä tuntemuksia kuvaaviin verbeihin.

Analyysin perustana on »Mind-as-Body»-metafora, jonka Sweetser johtaa Kurathin (1921) havainnosta. Indoeurooppalaisten kielten tunteita kuvaavat sanat on nimittäin usein johdettu sanoista, jotka kuvaavat kyseisiin tunteisiin liittyviä fyysisiä

reaktioita. Toisena lähtökohtana ovat olleet niitten ruumiinosien nimitykset, joihin nämä fyysiset reaktiot vaikuttavat. Tämän selittämiseen ei riitä yksin Kurathin mainitsema tunteiden psykosomaattinen luonne, vaan lisäselityksenä on nimenomaan metafora, jonka lähdealue on ruumis ja kohdealue mieli (*internal self*). Kyse ei siis ole pelkästään olemassaolevista vastaavuuksista kahden alueen, fyysisten ja psyykkisten tuntemusten välillä, vaan niiden motivoimasta metaforasta. Tässä yhteydessä Sweetser kritisoi Lakoffin ja Johnsonin (1980) analyysia, joka ei hänen mielestään ole näiltä osin tarpeeksi pitkälle viety.

Moniin kieliin ulottuva esimerkkiaineisto valaisee kirjassa indoeurooppalaisten kielten aistihavaintoverbien historiaa ja nykytilaa. Sweetser luettelee semanttisia reittejä, jotka johtavat englannin havaintoverbeihin ja niistä pois päin. Näköverbien semanttisista lähteistä löytyy kytköksiä valoon, silmiin, fyysisen koskettamiseen ja kontrolliin. Kohteita eli merkityksiä, joiden suuntaan näköverbit ovat kehittyneet, ovat tieto ja ymmärtäminen. Esimerkiksi englannin *idea* on lähtöisin kreikan näkemistä merkitsevästä verbistä *eidon*. Kuulemista merkitsevät verbit johtuvat usein korvaa merkitsevästä sanasta. Niistä pois päin kehitys vie ensin kohti kuuntelemista ja sitten tottelemista, kuullen huomioonottamista ja toteuttamista. Myös vastakkainen suunta on mahdollinen.

Jokaisessa indoeurooppalaisessa kielessä on sama 'tuntea'-merkityksinen verbi sekä tuntoaistia varten että yleisempänä havaintoverbinä. Haju- ja makuaistimuksia ilmaisevien verbien lähtökohtana ovat usein spesifiset fyysiset tuntemukset. Hajuaistilla on vähän abstrakteja tai mentaalaisia konnotaatioita. Maku sen sijaan liittyy ilmeisen universaalisti henkilökohtaisiin mieltymyksiin. Haju-, maku- ja tuntoaisteja kuvaavat verbit ovat harvemmin eriytyneet yleisestä tuntemista kuvaavasta verbistä kuin näkö- ja kuuloaistia kuvaavat.

Käytyään läpi kaikki aistit ja verbit Sweetser esittelee semanttisten muutosten verkostoa esittävän mallin ja tuo esiin eri

Kirjallisuutta

kytköksiä motivoivia tekijöitä. Näkö on säännönmukaisessa yhteydessä mentaalisen elämämme objektiiviseen ja intellektuaaliseen puoleen. Tätä selittää ensinnäkin se, että näköaisti on muita aisteja paremmin kohdennettavissa ja se on siksi valikoiva. Toiseksi sen avulla saamme pääosan maailmaa koskevasta tietoudestamme. Kuuloaisti taas on tärkein kommunikatiivinen väylämme ja siten myös keskeisin keinoimme intellektuaalisessa ja emotionaalisessa kanssakäymisessä. Siten selittyy kuulemista merkitsevien verbien kehittyminen huomiottaamista merkitseviksi. Kuulo- ja näköaisti eroavat kolmesta muusta aistista siinä, että ne eivät vaadi välitöntä kontaktia aistittavaan. Niille ominainen etäisyys on yhteydessä objektiivisuuteen ja älyyn, muiden aistien vaatima läheisyys subjektiivisuuteen, intiimiyteen ja emootioon.

Sweetser vertaa merkityksenmuutoksen tutkimista tuon tuostakin fonologiaa koskevaan etymologointiin, jota on totuttu pitämään tieteellisenä toimintana. Luvun lopussa hän päätyy siihen, että semanttiset kentät ja semanttiset muutokset ovat mahdollisesti yhtä systemaattisia kuin fonologiset, vaikkei niitä voikaan kuvata samalla tavoin piirtein. Yhtä hyvin kuin voimme olettaa sananloppuisen *b:n* muuttuvan *p:ksi* ja *d:n t:ksi* (eikä *b:n t:ksi* jne.), voimme myös olettaa löytävämme kytköksen näön ja ymmärtämisen ja toisaalta kosketuksen ja tunteen välillä eikä päinvastoin.

Semanttisten muutosten suuntia olisi tutkittava, jotta saataisiin selville, miten säännöllisiä tai epäsäännöllisiä merkityksen muutokset todellisuudessa ovat. Näyttiväthän fonologisetkin muutokset epäsäännöllisiltä ennen nuogrammaatikkoja. Tutkimus ei kuitenkaan ole hedelmällistä, ellei siinä oteta huomioon kyseisen alueen synkronista rakennetta. Ja parametrit, jotka ovat relevantteja merkityksenmuutosta tutkittaessa, ovat moninaisempia kuin puheen fysiologia määräävät fonologiset parametrit. Siksi tutkimus on Sweetserin mielestä paras aloittaa kaikkein ilmeisimmästä kohdin, kuten esimerkiksi näkemisen ja ymmärtämisen keskinäisestä yhteydestä.

Modaalisuus

Havaintoverbiluvussa Sweetser käytti metaforaa historiallisten merkitystenmuutosten selittäjänä. Synkronia oli mukana sitä kautta, että sanan merkityksen muuttuessa eri merkitykset ovat jossain vaiheessa yhtäaikaa läsnä, jolloin sana on merkitykseltään polyseeminen. Kirjan loppuosa on synkronisten monimerkityksisyyskysymysten käsitteilyä. Kielihistoria jää taustatueksi.

Kielihistoria (kuten myös sosio- ja psykologingvistiikka) tarjoaa todistusaineistoa siitä, että modaalien episteeminen merkitys on juurimerkityksen laajentumaa. Monet ovat nähneet yhteyden modaaliverbien juurimerkityksen ja episteemisten merkitysten välillä, mutta he eivät ole selittäneet sitä metaforalla, kuten Sweetser.

Modaaliverbien käsittelynsä Sweetser pohjaa Talmyn (1981, 1988) voimadynaamiseen näkemykseen juurimodaalisuuden luonteesta. Puhutaan voimista ja esteistä. Esimerkiksi *must* ymmärretään pakottavana voimana, joka johtaa subjektin kohti toimintaa. Verbi *may* taas ymmärretään esteen puuttumisena. Toisin kuin Talmy, Sweetser haluaa nähdä modaalisuuden perustaltaan ei niinkään fyysisenä kuin aina intentionaalisenä. Näin fyysisistä voimista ja esteistä tulee sosiaalis-fyysisiä ja auktoriteetista tulee yksi voiman laji. Oman analyysinsa saavat tältä pohjalta kaikki englannin modaaliverbit.

Perusteena oletukselle, jonka mukaan metafora laajentaa juurimodaalisuuden episteemiseksi modaalisuudeksi, on se, että kokemuksemme perusteella fyysisessä, sosiaalisessa ja episteemisessä maailmassa on riittävästi rakenneyhtäläisyyttä. Olennainen on juuri kokemus, eikä Sweetser väitä, että näissä kolmessa maailmassa olisi jotain objektiivista yhtäläisyyttä. Selityksen tukena ovat myös muut näytöt järjestyksen metaforisesta käsitteistämisestä matkana halki tilan. (Vrt. *pääsin lopputulokseen, mikään ei estänyt minua päätelemästä*.) Sosiaalis-fyysisistä voimista tulee episteemisessä maailmassa päättelyn premissejä.

May-verbin kaksinainen käyttö havain-

nollistaa metaforaa. Siinä missä *John may go* analysoituu 'kenenkään auktoriteetti ei estä Johnia menemästä', saa *John may be there* paralleelitulkinnan 'premissini eivät estä minua päättämästä, että John on siellä'. Kolmantena modaaliverbien käyttötasona on puheaktien taso. *There may be a six-pack in the fridge, but we have work to do* tai suomeksi *Voi olla että jääkaapissa on olutta, mutta meillä on töitä tehtävänä on käännettävissä voima- ja estekielelle muotoon 'en estä sinua keskustelumaailmasamme tarjoamasta minulle olutta, mutta meillä on töitä tehtävänä'. Interaktioon voidaan viitata siinä missä päättely- tai muuhun maailmaankin.*

Tässä vaiheessa Sweetser rinnastaa oman analyysinsä Fauconnierin mentaalinen avaruus -käsitteeseen (*mental space*). Sweetserin kolme aluetta (*content, epistemic, speech-act*) ovat kolme mentaalista avaruutta. Episteemisen alueen varmuus on fyysisen alueen pakon (*compulsion*) vastine, kun taas episteeminen mahdollisuus on vastine dynaamiselle mahdollisuudelle tai deonttiselle luvulle.

Sweetser korostaa pragmaattisten tekijöiden vaikutusta modaalien tulkintaan (erityisesti koska modaalit voivat joko luoda tai kuvata modaalisuutta). Kuitenkin hän pitää kiinni näkemyksestään, että modaaliverbien kolminaisessa käytössä on kyse motivoituneesta polysemiasta. Se, mitä pragmaattisen tulkinnan varaan jää, on, kehen pakko tai mahdollisuus milloinkin kohdistuu ja kenen taholta.

Konjunktiot

Konjunktioiden, tai ainakin osan niistä, monimerkityksisyyttä Sweetser pitääkin sitten Hornin (1985) pragmaattisena ambiguuteettina. Hänen väitteensä on, että pragmaattinen ambiguuteetti liikkuu samoilla kolmella tasolla (*content, epistemic, speech-act*) kuin esimerkiksi modaaliverbien leksikaalinen polysemia. Esimerkiksi *and* toimii kaikilla Sweetserin esittämillä tasoilla, mutta se ei ole polyseminen, vaan sen merkitys on

vain riittävän abstrakti. Pragmaattisen monitulkintaisuuden yhtäläisyys polyseemisiin modaaliverbeihin tukee kuitenkin oletusta laajemman metaforisen rakennelman olemassaolosta.

Konjunktioluvussa Sweetser vihdoin koottaa argumentit, jotka tukevat hänen analyysissään käyttämänsä kolmen alueen olemassaoloa. Ensimmäinen on: miksi muuten hänen esittelemänsä kaltaisia ambiguuteetteja olisi niin tiuhassa? Toisena argumenttina on alueiden olemassaolon järkeenkäypyyys. Uusia alueita niiden rinnalle ei keksitä kuin tarpeen vaatiessa. Toisin sanoen Sweetser pitää näitä kolme aluetta polysemian perusalueina. Kolmas argumentti on se, että joissain muissa kielissä sanasto on selvemmin eriytynyt näiden alueiden kesken kuin englannissa. Esimerkkinä on ranska, jossa on erikseen sisältökausaalikonjunktio *parce que* ja episteeminen kausaalikonjunktio *puisque*.

Konjunktioluvun keskeinen sanoma on se, etteivät loogiset suhteet lähimainkaan riitä konjunktioiden eri käyttötapojen kuvaamiseen. Sanoma on tärkeä siksi, että tiettyjen konjunktioiden käsitteistä loogisina operaattoreina on samalla pidetty todisteena kielen sisäisestä loogisesta rakenteesta.

Konditionaalit

Viimein myös konditionaalit saavat kolmitasoisensa analyysinsä. Sisältötasolla protasis (yhdyslauseen alkuosa) kertoo riittävän ehdon apodosiksen (yhdyslauseen jälkiosan) toteutumiseksi ja tulkinta voi olla kausaalinen (*Jos Mary lähtee, niin John lähtee myös*). Episteeminen konditionaali on sellainen, jossa protasis sisältää premissin, joka on riittävä apodosiksen päättelyyn (*Jos hän on eronnut, niin hänhän on ollut avioitunut*). Puheaktikonditionaali tarpeeksi laajasti ymmärrettyä ratkaisee Sweetserin mielestä filosofeja pitkään kiusanneita ongelmia. Esimerkiksi Austinin (1962) esimerkki (suomennettuna) *Pöydällä on keksijä, jos niitä haluat* saa tulkinnan 'jos ha-

Kirjallisuutta

luat keksejä, niin (oletetaan, että) minä informoin sinua siitä, että keksejä on pöydällä'. Protasis sisältää riittävän ehdon sekä edeltävän lauseen esittämiselle että siihen sisältyvälle keksien tarjoamiselle.

Haiman on kirjoittanut artikkelin *Conditionals are topics* (1978). Sweetser pohtii, ovatko konditionaalit todella topiikkeja, ovatko ne tuttua tietoa vai mitä ne ovat. Hän vertaa tässä mielessä *if*ä *since*en. Ajatus on se, että konditionaalisuutta ei voi ainkaan määritellä niin, että protasis antaa taustatietoa, sillä samalla tavalla taustatietoa antaa esim. *since*-lause, eikä se ole konditionaali. Samoin kuin ne, myös *given that*-ja *assuming that* -lauseet ovat pohja toisen lauseen totuuden olettamiselle. *Since* erottaa muista se, että se ilmaisee selvimmän kausaalisuhteen ja myös presupponoi komplementtinsa totuuden.

Konditionaalisuus ei siis synny informaatorakenteesta. Konditionaalien määrittelemiseksi Sweetser kehittää aiempaa ajatustaan, että konditionaalien protasiksen toteutuminen antaa riittävän ehdon apodosiksen toteutumiselle. Informaatorakennepohdinta yhdistyy kolmitasopohdintaan, kun ilmenee, että ainoastaan episteemiset ja puheaktikonditionaalit ovat niin sanottua tuttua tietoa. Niissä esitämme omat sinänsä selviönomaiset päättelyketjumme ja puhetoimintaa ohjaavat vaikuttimet ääneen sosiaalisista syistä. Sisältökonditionaali taas noudattaa informatiivisuuden maksiimia tuodessaan esiin vain uutta informaatiota. Konditionaaleille tyypillinen informaatorakenne saa siis selityksen pragmaattisista tekijöistä. Englannin kielen konsessiivinen konditionaali, *even-if*-rakenne, selittyy edelleen pragmaattiseksi laajentumaksi *if*in tulkitsemisesta riittäväksi ehdoksi.

Lopuksi

Lopuksi Sweetser haluaa korostaa muutamaa teoreettista seikkaa. Ensinnäkin sitä, että synkronisen semanttisen teorian ei voi automaattisesti olettaa käsittelevän luontevasti historiallista merkityksenmuutosta;

esimerkiksi piirreanalyysi on siihen riittämätön. Toiseksi sitä, että voi olla hyödyllistä tarkastella synkroniaa ja diakroniaa rinnakkain.

From etymology to pragmatics edustaa laajempaa viimeaikaista suuntausta, joka etsii säännönmukaisuutta historiallisista merkityksenmuutosprosesseista sekä pyrkii näkemään niiden yhteyksiä synkronisiin merkitysrakenteisiin. Sweetserin tutkimus on pisimmälle viety yritys toteuttaa tätä toisilla ohjelmanjulistuksen tasolle jäänyttä periaatetta.

Metaforan merkityksen korostaminen ihmisen kieltä ja ajattelua ohjaavana periaateena ei ole uusi eikä omaperäinen pyrkimys. Se on päinvastoin toistunut vuosituhansien ajan eri muodoissa ja yhteyksissä. Sitä on kritisoitu ja voi nytkin kritisoida sillä, että metafora menettää selittävän voimansa, jos sillä selitetään ihan kaikkea.

Metaforaa omaperäisempi on Sweetserin ajatus polysemian kolmesta perusalueesta. Ainakin kirjassa esitelty aineisto tukee oletusta hyvinkin vakuuttavasti. On mielenkiintoista seurata, miten malli soveltuu muihin kuin Sweetserin käsittelemiin kielen osa-alueisiin ja muihin kuin indoeurooppalaisiin kieliin.

ILONA HERLIN

LÄHTEET

- AUSTIN, J. L. 1962: How to do things with words. Cambridge.
 FAUCONNIER, GILLES 1985: Mental Spaces: roles and strategies. Cambridge.
 HAIMAN, JOHN 1978: Conditionals are topics. – Language 54.
 HORN, LAURENCE 1985: Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity. – Language 61.
 KURATH, HANS 1921: The semantic sources of the words for the emotions in Sanskrit, Greek, Latin, and the germanic languages. PhD dissertation, University of Chicago.
 LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980:

Kirjallisuutta

- Metaphors we live by. Chicago.
- TALMY, LEONARD 1981: Force Dynamics.
Paper presented at the conference on
Language and Mental Imagery, May
1981, University of California at Ber-
keley.
- 1988: Force dynamics in language
and cognition. – Cognitive Science
2.